

Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie

Znak jakości przyznany CBOS przez
Organizację Firm Badania Opinii i Rynku na rok 2020/21

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

Po ośmiu latach przedmiotem naszego zainteresowania ponownie uczyniliśmy stosunek Polaków do różnego rodzaju zjawisk i zachowań o charakterze moralnym, które nierzadko budzą kontrowersje – zwłaszcza postrzegane z perspektywy moralności katolickiej. Badani oceniali, czy – ich zdaniem – określone zjawiska i zachowania są akceptowalne i mogą być usprawiedliwione, czy też nie znajdują dla nich usprawiedliwienia i akceptacji. Zaprezentowane ocenie respondentów zjawiska i zachowania odnosiły się do wielu różnych wymiarów moralności i uczciwości. Niewątpliwym atutem badania jest powtarzalność zastosowanych pytań i zbudowanego na ich podstawie indeksu „liberalizmu moralnego”, którego wartość monitorujemy już od 2005 roku. Możemy dzięki temu obserwować zmiany w podejściu Polaków do różnego rodzaju norm społecznych, kulturowych i religijnych.

PRYZWOLENIE CZY ZAKAZ?

W październikowym badaniu¹, podobnie jak w latach 2005, 2010 i 2013, ankietowanym zaprezentowaliśmy listę różnego rodzaju zjawisk i zachowań, nierzadko negatywnie ocenianych z punktu widzenia moralności społecznej lub religijnej, a jednocześnie mniej lub bardziej powszechnie spotykanych w codziennym życiu. Respondenci wyrażali swój stosunek do nich posługując się skalą od 1 do 7, na której 1 oznaczało, iż dane zjawisko lub postępowanie jest zawsze złe i w związku z tym nigdy nie może być usprawiedliwione, a 7 – że nie ma w nim nic złego i zawsze można je usprawiedliwić.

Zgodnie z uzyskanymi wynikami, niemal bezwzględnemu potępieniu w ocenie Polaków podlegają takie zjawiska i zachowania jak: wykorzystywanie pracowników przez pracodawców (95% głosów potępiających, w tym 80% w sposób zdecydowany), ale także – choć na nieco mniejszą skalę – wykorzystywanie pracodawców przez pracowników – poprzez czerpanie prywatnych korzyści dzięki

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (378) przeprowadzono w ramach procedury mixed-mode na reprezentatywnej imiennej próbie pełnoletnich mieszkańców Polski, wylosowanej z rejestru PESEL.

Każdy respondent wybierał samodzielnie jedną z metod:

- wywiad bezpośredni z udziałem ankietera (metoda CAPI),
- wywiad telefoniczny po skontaktowaniu się z ankieterem CBOS (CATI) – dane kontaktowe respondent otrzymywał w liście zapowiadającym od CBOS,
- samodzielne wypełnienie ankiety internetowej, do której dostęp był możliwy na podstawie loginu i hasła przekazanego respondentowi w liście zapowiadającym od CBOS.

We wszystkich trzech przypadkach ankieta miała taki sam zestaw pytań oraz strukturę. Badanie zrealizowano w dniach od 18 do 28 października 2021 roku na próbie liczącej 1157 osób (w tym: 56,4% metodą CAPI, 27,4% – CATI i 16,2% – CAWI).

CBOS realizuje badania statutowe w ramach opisanej wyżej procedury od maja 2020 roku, w każdym przypadku podając proporcję wywiadów bezpośrednich, telefonicznych i internetowych.

zajmowanemu stanowisku służbowemu (89% głosów potępiających, w tym 62% w sposób zdecydowany). W ogromnej większości Polacy nie znajdują usprawiedliwienia także dla przyjmowania łapówek (93% głosów potępiających, w tym 81% w sposób zdecydowany) oraz dla ich wręczania, choć tutaj potępienie jest nieco mniejsze (90% głosów krytycznych, w tym 73% w sposób zdecydowany).

Zdecydowana większość badanych (89%) uznaje za złe – w tym 70% bezwzględnie potępia – bicie dzieci. Z kolei 86% Polaków odrzuca zdradzanie współmałżonka, z czego 66% ankietowanych uznaje takie zachowanie za bezwzględnie złe. Ponad trzy czwarte respondentów (77%) potępia, w tym ponad połowa (52%) w sposób stanowczy, dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów po to, by zapłacić mniejszy podatek.

Z dezaprobatą większości badanych (od 52% do 77%), choć już nie z tak silnym potępieniem (od 26% do 40%) spotykają się takie zjawiska i zachowania jak: zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy (77% braku akceptacji, w tym 40% wyrażanej w sposób stanowczy), przekraczanie dozwolonej prędkości na drodze (odpowiednio 74% i 40%), jazda na gapę autobusem lub tramwajem (67% i 34%), świadome kupowanie rzeczy podrabianych i fałszowanych (62% i 36%), przerywanie ciąży (54% i 32%), ściąganie na egzaminach (53% i 25%) oraz nieuczestniczenie w wyborach (52% i 26%).

Z nieco większą dezaprobatą niż akceptacją respondentów spotyka się także eutanazja rozumiana jako skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę (41% sprzeciwu wobec 34% akceptacji). Z kolei nieco większą tolerancję niż jej brak (40% wobec 38%) budzi szeroko rozumiane zjawisko homoseksualizmu.

Pozostałe spośród uwzględnionych w badaniu zjawisk i zachowań zdecydowanie częściej spotykają się ze zrozumieniem niż brakiem akceptacji Polaków. Ponad dwukrotnie większe przyzwolenie niż potępienie towarzyszy zjawisku rozwodu (51% wobec 23%), ponad trzy razy więcej zwolenników niż przeciwników ma zjawisko konkubinatu (63% wobec 20%), a stosowanie środków antykoncepcyjnych oraz uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa spotyka się z niemal czterokrotnie większą akceptacją niż potępieniem (odpowiednio 62% wobec 17% i 63% wobec 16%).

Analizując zaprezentowane dane należy wziąć pod uwagę fakt, iż badanie realizowane z wykorzystaniem kwestionariusza, w tym zwłaszcza kwestionariusza wywiadu (z udziałem ankietera), jest w dużym stopniu nacechowane deklaratywnością, dlatego też odpowiedzi na pytania dotyczące norm postępowania nie zawsze w pełni odzwierciedlają rzeczywiste poglądy respondentów. Kontekst wywiadu sprawia, iż niektórzy, odpowiadając na pytania, nie kierują się swoim faktycznym stosunkiem do omawianych kwestii, ale tym, jakie stanowisko wypada im zająć w danej sytuacji. Zakładając tego typu margines błędu możemy przyjąć, że zaprezentowany zbiór ogólnie przyjętych zasad – tego, co zdaniem Polaków można, czego nie wypada, a co w ogóle nie mieści się w kanonach dopuszczalności – jest raczej rygorystycznym, lecz jedynie deklaracyjnym obrazem i w rzeczywistości może być nieco bardziej liberalny.

TABELA 1

Oceniane zjawiska i zachowania	Wskazania na 7-stopniowej skali w przedziałach:					Trudno powiedzieć	Średnia ocen na skali 1–7*
	1	2–3	4	5–6	7		
	Jest to zawsze złe i nigdy nie może być usprawiedliwione		Nie ma w tym nic złego i zawsze może być usprawiedliwione				
	w procentach						
Uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa	7	9	16	20	43	5	5,34
	16			63			
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	8	9	16	19	43	6	5,30
	17			62			
Życie w związku bez ślubu	11	9	14	22	41	2	5,13
	20			63			
Rozwód	10	13	22	25	26	4	4,71
	23			51			
Homoseksualizm	27	11	16	14	26	7	4,00
	38			40			
Skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę	25	16	14	20	14	12	3,69
	41			34			
Nieuczestniczenie w wyborach	26	26	21	12	9	6	3,24
	52			21			
Ściąganie na egzaminach	25	28	21	15	7	5	3,18
	53			22			
Przerywanie ciąży	32	22	19	13	9	6	3,13
	54			22			
Świadome kupowanie rzeczy podrabianych (fałszowanych)	36	26	15	12	4	7	2,74
	62			16			
Jazda na gapę autobusem lub tramwajem	34	33	16	10	4	3	2,68
	67			14			
Przekraczanie dozwolonej prędkości na drodze	40	34	14	8	2	3	2,39
	74			10			
Zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy	40	37	13	5	1	3	2,22
	77			6			
Dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów, by zapłacić mniejszy podatek	52	25	11	7	2	4	2,11
	77			9			
Wykorzystywanie stanowiska służbowego dla własnych korzyści	62	27	6	2	1	3	1,66
	89			3			
Zdradzanie współmałżonka	66	20	7	2	1	4	1,64
	86			3			
Bicie dzieci	70	19	6	2	1	1	1,57
	89			3			
Wręczanie łapówek	73	17	6	2	1	1	1,55
	90			3			
Przyjmowanie łapówek	81	12	3	2	1	1	1,36
	93			3			
Wykorzystywanie pracowników przez pracodawców	80	15	2	1	0	1	1,31
	95			1			

* Z analizy wykluczono odpowiedzi „trudno powiedzieć”

Wprawdzie warunki realizacji wywiadów mogą sprawiać, że odpowiedzi respondentów w pewnym stopniu będą obciążone deklaratywnością, jednak powtarzanie badania według tej samej metodologii sprawia, że obserwowane w czasie zmiany wskazują faktyczny kierunek przemian moralności Polaków.

TABELA 2

Oceniane zjawiska i zachowania	Średnie ocen na skali 1–7, na której 1 oznacza, że dane zjawisko lub zachowanie jest zawsze złe i nigdy nie może być usprawiedliwione, a 7 – że w danym zjawisku lub zachowaniu nie ma nic złego i zawsze może być usprawiedliwione				Różnica średnich ocen w latach 2013–2021
	2005	2010	2013	2021	
Przerywanie ciąży	2,13	2,37	2,08	3,13	1,05**
Homoseksualizm	2,29	2,75	3,08	4,00	0,92**
Rozwód	3,18	3,73	3,96	4,71	0,75**
Życie w związku bez ślubu	3,74	4,20	4,62	5,13	0,51**
Skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę	2,76	3,20	3,34	3,69	0,35**
Zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy	2,10	2,14	1,92	2,22	0,30**
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	4,50	4,84	5,08	5,30	0,22*
Uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa	4,34	4,78	5,13	5,34	0,21*
Wręczanie łapówek	1,49	1,52	1,37	1,55	0,18**
Przyjmowanie łapówek	1,32	1,36	1,22	1,36	0,14**
Bicie dzieci	1,68	1,73	1,43	1,57	0,14**
Przekraczanie dozwolonej prędkości na drodze	2,44	2,38	2,27	2,39	0,12
Wykorzystywanie pracowników przez pracodawców	1,27	1,29	1,25	1,31	0,06
Wykorzystywanie stanowiska służbowego dla własnych korzyści	1,73	1,70	1,62	1,66	0,04
Dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów, by zapłacić mniejszy podatek	2,21	2,11	2,07	2,11	0,04
Jazda na gapę autobusem lub tramwajem	3,07	2,68	2,72	2,68	-0,04
Ściąganie na egzaminach	3,47	3,49	3,25	3,18	-0,07
Zdradzanie współmałżonka	1,78	1,63	1,73	1,64	-0,09
Świadome kupowanie rzeczy podrabianych (fałszowanych)	2,84	2,90	3,10	2,74	-0,36**
Nieuczestniczenie w wyborach	3,74	3,39	3,67	3,24	-0,43**
Wskaźnik „liberalizmu moralnego”	2,64	2,75	2,80	2,97	0,17**

* Różnica średnich istotna na poziomie $p \leq 0,05$

** Różnica średnich istotna na poziomie $p \leq 0,01$

Zgodnie z obserwowanymi na przestrzeni czasu tendencjami, w tym szczególnie w porównaniu z poprzednim pomiarem z 2013 roku, widoczny jest wyraźny wzrost tolerancji Polaków przede wszystkim dla takich zjawisk jak: aborcja, homoseksualizm, rozwód, konkubinat czy eutanazja. Systematyczny wzrost społecznego przyzwolenia dotyczy także stosowania antykoncepcji oraz uprawiania seksu przedmałżeńskiego. Z kolei od poprzedniego pomiaru, pomimo wcześniejszego spadku, znowu istotnie statystycznie wzrosła akceptacja dla zaniedbywania obowiązków służbowych, wręczania i przyjmowania łapówek oraz bicia dzieci, przy czym w dalszym ciągu zachowania te tolerowane są przez zdecydowaną mniejszość Polaków.

Także wartość ogólnego indeksu „liberalizmu moralnego” systematycznie rośnie od 2005 roku. Jego zmiana na przestrzeni ostatnich ośmiu lat również okazała się istotna statystycznie. Jedyne dwa zjawiska, dla których przyzwolenie w porównaniu z 2013 rokiem aktualnie istotnie się zmniejszyło, to świadome kupowanie rzeczy podrabianych oraz nieuczestniczenie w wyborach. Oba te zachowania spotykają się aktualnie z najniższą społeczną akceptacją od 2005 roku.

Poziom „liberalizmu moralnego” niezmiennie w znacznym stopniu zróżnicowany jest w zależności od sytuacji społeczno-demograficznej respondentów. Tradycyjnie obniża się on przede wszystkim wraz z poziomem religijności badanych, mierzonej częstością uczestnictwa w praktykach religijnych, oraz wraz z wiekiem, natomiast rośnie z poziomem wykształcenia respondentów, wielkością zamieszkiwanych przez nich miejscowości oraz wysokością miesięcznych dochodów *per capita*. Wskaźnik ten przyjmuje istotnie wyższą wartość dla osób o lewicowych poglądach politycznych niż dla respondentów identyfikujących się z politycznym centrum, czy – tym bardziej – z prawicą. Mając natomiast na względzie status zawodowy badanych można stwierdzić, że stosunkowo najbardziej liberalni w swoich przekonaniach okazują się uczniowie i studenci, pracownicy administracyjno-biurowi, kadra kierownicza, prywatni przedsiębiorcy oraz personel średniego szczebla (zob. tabelę 3).

Porównując zmiany wartości wskaźnika „liberalizmu moralnego” w poszczególnych grupach społeczno-demograficznych na przestrzeni lat 2013–2021, w niemal wszystkich wyróżnionych kategoriach możemy dostrzec jego wzrost, przy czym zdecydowanie największy jest on w grupie osób w wieku od 25 do 34 lat (zob. tabelę aneksową 1).

TABELA 3

Cechy społeczno-demograficzne		Średni wskaźnik „liberalizmu moralnego” mierzony na skali 1–7	Odchylenie standardowe
	Ogółem	2,97	0,87
Płeć			
Mężczyźni		2,91	0,84
Kobiety		3,03	0,88
Wiek			
18–24 lata		3,43	0,68
25–34		3,30	0,79
35–44		3,09	0,82
45–54		2,94	0,83
55–64		2,69	0,83
65 lat i więcej		2,53	0,87
Miejsce zamieszkania			
Wieś		2,81	0,86
Miasto do 19 999		2,98	0,82
20 000 – 99 999		3,07	0,87
100 000 – 499 999		3,03	0,88
500 tys. i więcej mieszkańców		3,35	0,80
Wykształcenie			
Podstawowe/gimnazjalne		2,72	0,89
Zasadnicze zawodowe		2,73	0,87
Średnie		3,06	0,88
Wyższe		3,18	0,75
Grupa społeczna i zawodowa			
Kadra kierownicza, specjaliści z wyższym wykształceniem		3,22	0,77
Średni personel, technicy		3,14	0,92
Pracownicy administracyjno-biurowi		3,28	0,78
Pracownicy usług		3,10	0,98
Robotnicy wykwalifikowani		3,06	0,84
Robotnicy niewykwalifikowani		2,84	0,82
Rolnicy		2,65	0,65
Pracujący na własny rachunek		3,17	0,68
Bezrobotni		2,87	0,99
Emeryci		2,51	0,83
Renciści		2,82	0,87
Uczniowie i studenci		3,47	0,55
Gospodynie domowe i inni		3,07	0,86
Dochody na jedną osobę w gospodarstwie domowym			
Do 999 zł		2,77	0,80
1000–1499 zł		2,79	0,90
1500–1999 zł		2,82	0,89
2000–2999 zł		2,90	0,81
3000 zł i więcej		3,24	0,85
Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego			
Złe		2,96	0,76
Średnie		2,90	0,90
Dobre		3,03	0,86
Uczestnictwo w praktykach religijnych			
Kilka razy w tygodniu		2,12	0,92
Raz w tygodniu		2,56	0,79
1–2 razy w miesiącu		2,95	0,71
Kilka razy w roku		3,13	0,78
W ogóle nie uczestniczy		3,62	0,65
Poglądy polityczne			
Lewica		3,36	0,69
Centrum		3,06	0,76
Prawica		2,52	0,86
Trudno powiedzieć		3,08	0,91

Lista najczęściej krytykowanych i społecznie nieaprobowanych zachowań o charakterze moralnym zmienia się w niewielkim stopniu. Ciągłe niemal powszechnie potępiane są te, które odnoszą się do szeroko rozumianego wyzysku i nieuczciwości, a wśród nich: wykorzystywanie pracowników, korupcja, bicie dzieci, zdrada małżeńska, czerpanie nieuprawnionych korzyści z zajmowanego stanowiska służbowego oraz oszustwa podatkowe. Można zatem stwierdzić, że przyzwolenie na różnego rodzaju formy społecznych nadużyć jest w miarę stabilne i utrzymuje się na relatywnie niskim poziomie.

Drugą stałą cechą obserwowaną w społeczeństwie jest silna i ciągle pogłębiająca się liberalizacja w kwestiach dotyczących szeroko rozumianej seksualności i obyczajowości. Od 2005 roku notujemy systematyczny wzrost przyzwolenia Polaków na seks przedmałżeński, antykoncepcję, konkubinat, rozwody, homoseksualizm i eutanazję, a od ostatniego pomiaru z 2013 roku, po wcześniejszym spadku, zauważalny jest także znaczący wzrost akceptacji przerywania ciąży.

Wprawdzie religijność jest cechą, która w największym stopniu różnicuje podejście Polaków do omawianych zjawisk i zachowań o charakterze moralnym, jednak nie oznacza to, że osoby regularnie (przynajmniej raz w tygodniu) praktykujące religijnie, w pełni akceptują nauczanie Kościoła katolickiego – zwłaszcza w wymiarze seksualności i obyczajowości. Okazuje się, że mniej więcej dwie piąte spośród nich dopuszcza wspólne życie bez ślubu (40%), uprawianie seksu przedmałżeńskiego (40%) oraz stosowanie antykoncepcji (41%). Jedna trzecia akceptuje rozwody (33%), a jedna czwarta nie widzi niczego złego w homoseksualizmie (24%). Dość symptomatyczne jest to, że co czwarta osoba twierdząca, iż moralność katolicka jest jedyną słuszną i wystarczającą moralnością, jednocześnie usprawiedliwia seks przedmałżeński (27%), akceptuje konkubinat (26%), antykoncepcję (26%) oraz rozwody (25%).

Opracował

Rafał Boguszewski

TABELA 1. ŚREDNIA WARTOŚĆ WSKAŹNIKA „LIBERALIZMU MORALNEGO” – ZMIANY W CZASIE

Cechy społeczno-demograficzne		Średni wskaźnik „liberalizmu moralnego” mierzony na skali 1–7		Różnica średnia ocen 2013–2021
	Rok	2013	2021	
Ogółem		2,80	2,97	0,17
Płeć				
Mężczyźni		2,81	2,91	0,10
Kobiety		2,79	3,03	0,24
Wiek				
18–24 lata		3,07	3,43	0,36
25–34		2,30	3,30	1,00
35–44		2,94	3,09	0,15
45–54		2,77	2,94	0,17
55–64		2,56	2,69	0,13
65 lat i więcej		2,38	2,53	0,15
Miejsce zamieszkania				
Wieś		2,60	2,81	0,21
Miasto do 19 999		2,71	2,98	0,27
20 000 – 99 999		2,98	3,07	0,09
100 000 – 499 999		2,94	3,03	0,09
500 tys. i więcej mieszkańców		3,14	3,35	0,21
Wykształcenie				
Podstawowe/gimnazjalne		2,54	2,72	0,18
Zasadnicze zawodowe		2,68	2,73	0,05
Średnie		2,93	3,06	0,13
Wyższe		2,96	3,18	0,22
Grupa społeczna i zawodowa				
Kadra kierownicza, specjaliści z wyższym wykształceniem		2,93	3,22	0,29
Średni personel, technicy		3,19	3,14	-0,05
Pracownicy administracyjno-biurowi		2,85	3,28	0,43
Pracownicy usług		3,02	3,10	0,08
Robotnicy wykwalifikowani		2,90	3,06	0,16
Robotnicy niewykwalifikowani		2,70	2,84	0,14
Rolnicy		2,63	2,65	0,02
Pracujący na własny rachunek		3,05	3,17	0,12
Bezrobotni		3,02	2,87	-0,15
Emeryci		2,36	2,51	0,15
Renciści		2,36	2,82	0,46
Uczniowie i studenci		3,30	3,47	0,17
Dochody na jedną osobę w gospodarstwie domowym*				
Do 999 zł		2,56	2,77	0,21
1000–1499 zł		2,60	2,79	0,19
1500–1999 zł		2,79	2,82	0,03
2000–2999 zł		2,65	2,90	0,25
3000 zł i więcej		3,08	3,24	0,16
Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego				
Złe		2,66	2,96	0,30
Średnie		2,79	2,90	0,11
Dobre		2,87	3,03	0,16
Uczestnictwo w praktykach religijnych				
Kilka razy w tygodniu		1,97	2,12	0,15
Raz w tygodniu		2,54	2,56	0,02
1–2 razy w miesiącu		2,89	2,95	0,06
Kilka razy w roku		3,16	3,13	-0,03
W ogóle nie uczestniczy		3,36	3,62	0,26
Poglądy polityczne				
Lewica		3,04	3,36	0,32
Centrum		2,87	3,06	0,19
Prawica		2,57	2,52	-0,05
Trudno powiedzieć		2,83	3,08	0,25

* Zmiana wartości przedziałów